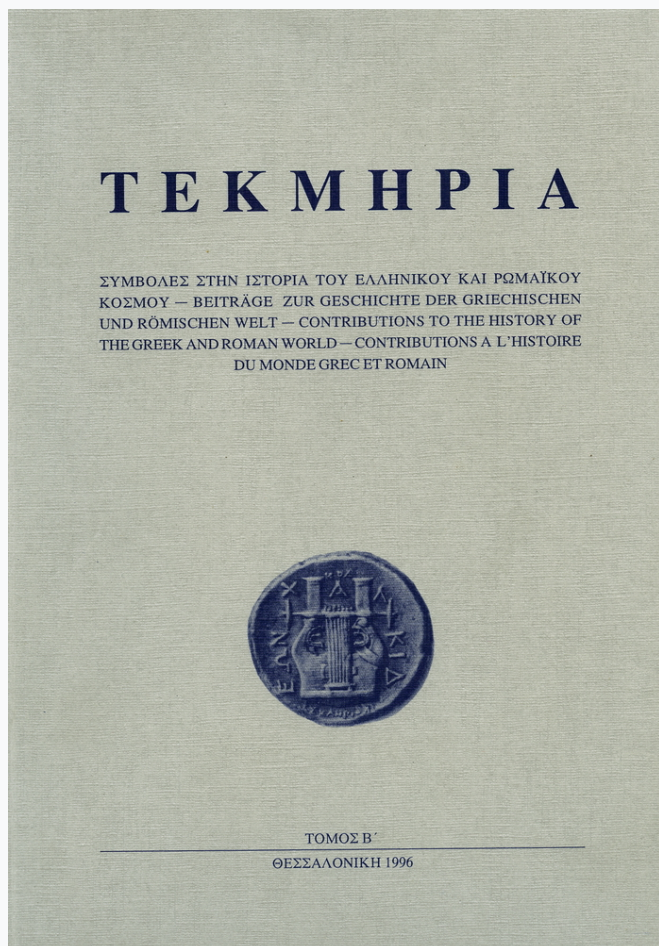

Tekmeria

Vol 2 (1996)

Invitatio ad munera venationum et gladiatorum?
Παρατηρήσεις στην έπιγραφή SEG 39, 638 από τη Θεσσαλονίκη

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

doi: [10.12681/tekmeria.108](https://doi.org/10.12681/tekmeria.108)

To cite this article:

ΝΙΓΔΕΛΗΣ Π. Μ. (1996). *Invitatio ad munera venationum et gladiatorum?* Παρατηρήσεις στην έπιγραφή SEG 39, 638 από τη Θεσσαλονίκη. *Tekmeria*, 2, 55–68. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.108>

INVITATIO AD MUNERA VENATIONUM ET GLADIATORUM ?
(ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΗ SEG 39, 638 ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ).

Στά τέλη της δεκαετίας του '80 δημοσιεύθηκε στὸν τριακοστὸ ἔνατο τόμο τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου χωρὶς σχόλια καὶ μέ κεφαλαιογράμματα γραφὴ ἓνα ἐπιγραφικὸ ἀπότμημα ποὺ βρέθηκε στὸ δυτικὸ παλαιοχριστιανικὸ νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (περιοχὴ Ξηροκρήνης, οἰκόπεδο στῆ συμβολὴ τῶν ὁδῶν Κολωνιάρη καὶ Δραγουμάνου)¹. Ἡ ἐπιγραφή, ποὺ δυστυχῶς ἔχει σήμερα χαθεῖ, εἶχε ἐπαναχρησιμοποιηθεῖ στὴν ὀρθομαρμάρωση τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἑνὸς τάφου τοῦ νεκροταφείου. Τὸ κείμενό της ἐπαναδημοσιεύτηκε τελευταία στὸ *Supplementum Epigraphicum Graecum*² καὶ ἔχει ὡς ἐξῆς³ (βλ. εἰκόνα 1) :

καὶ Μαισίω⁴ Τιτιανῶ
τοῦ καὶ βῆ

Ἀφορμώμενος ἀπὸ τὰ ὀνόματα ὁ ἐκδότης τοῦ SEG H. W. Pleket παραπέμπει στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν οἰκογένεια τῶν *Maesii Titiani* καὶ παρατηρεῖ δικαιολογημένα ὅτι στὸν δεύτερο στίχο ἡ χρονολογία δὲν εἶναι πλήρης,

1. A4 39 (1984)[1989] B Χρονικά 236 (Δ. Ναλμπάντης)· γιὰ τὸ δυτικὸ νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης βλ. M. Vitti, *Τὸ πολεοδομικὸ σχέδιο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ ἐξέλιξή του*, ἀδμ. Διδ. Διατρ. Θεσσαλονίκη 1990 46.

2. SEG 39 (1989) 638 μέ παραπομπὴ στὴν ἐργασία τῆς L. Bivona, "Note sulla Gens Maesia nella Sicilia Occidentale", *Miscellanea in onore di Eugenio Manni* τόμ. I (1979) 233 - 242 καὶ στά σχετικά μέ τὴν οἰκογένεια τῶν *Maesii Titiani* λήμματα τῆς *PIR*.

3. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἔχει χαθεῖ (ἐπισημαίνουμε ἐδῶ ὅτι τὸ σύνολο τῶν εὐρημάτων τοῦ οἰκοπέδου ὑπῆρξε καρπὸς παράνομης ἐκσκαφῆς), διαθέτουμε στοιχεῖα γιὰ αὐτὴν χάρις σὲ φωτογραφία καὶ ἀρχιτεκτονικὸ σχέδιο (κλίμακα 1 : 20) τοῦ τάφου στὸν ὁποῖο βρέθηκε (βλ. εἰκ. 2). Μὲ βάση τὴν κλίμακα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου προκύπτει ὅτι τὸ ἀπότμημα εἶχε τὶς ἐξῆς διαστάσεις: ὕψος 22 ἐκ., μῆκος 56 ἐκ. μέγιστο καὶ 49 ἐκ. ἐλάχιστο, λόγω τῆς φθορᾶς ποὺ εἶχε ὑποστεῖ ἡ πέτρα στὸ σημεῖο ἐκεῖνο. Ὁ πρῶτος στίχος εἶχε μῆκος 46 καὶ ὁ δεύτερος 42 ἐκ. Τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων τοῦ πρῶτου στίχου ἦταν 3, ἐνῶ τοῦ δευτέρου 5 ἐκ. Τέλος τὰ διάστιχα ἦσαν περίπου 2 ἐκ. Σέ ὅ, τι ἀφορᾷ τὸ πᾶχος τῆς ἐπιγραφῆς βλ. παρακάτω στο κείμενο καὶ σημ. 29. Τὸν κ. Δ. Ναλμπάντη ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ θέσει στὴ διάθεσή μου τὰ παραπάνω στοιχεῖα μαζί μέ τὴ φωτογραφία καὶ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου τοῦ τάφου στὸν ὁποῖο βρέθηκε ἡ ἐπιγραφή εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτή.

4. Οἱ ἐκδότες τοῦ SEG ἐπαναλαμβάνουν δικαιολογημένα (ἐφόσον δὲν διέθεταν φωτογραφία) τὴ γραφὴ *Μεσίω* ποὺ γράφτηκε ἐκ παραδρομῆς στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο.

ἀποφεύγει ὅμως νά χρονολογήσει τήν ἐπιγραφή. Ἡ ἐπιφύλαξη αὐτή θά μπορούσε ὥστόσο νά ἀρθεῖ, ἂν θεωρηθεῖ ὅτι ὁ Μαΐσιος Τιτιανός δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τό μέλος τῆς οἰκογένειας τῶν Maesii πού διετέλεσε *consul ordinarius* τό 245 μ.Χ. (καί μάλιστα μαζί μέ τόν αὐτοκράτορα Φίλιππο ᾽Αραβ), δηλ. ὁ C. Maesius Titianus⁵. Ὅτι στήν ἐπιγραφή τό ὄνομα τοῦ τελευταίου χρησιμοποιεῖται ἀκριβῶς γιά νά δηλωθεῖ μέ τόν ρωμαϊκό τρόπο, δηλ. μέ τά ὀνόματα τῶν τακτικῶν ὑπάτων⁶, τό ἔτος τοῦ γεγονότος πού συνδέεται μέ αὐτήν καί ὄχι γιά κάποιον ἄλλο λόγο, π.χ. ἐπειδή ἡ Θεσσαλονίκη ἢ κάποια ἄλλη πόλη τῆς ἐπαρχίας⁷ τιμᾷ τόν παραπάνω ἀξιωματοῦχο, προκύπτει ἀπό ὁρισμένες παρατηρήσεις πού ἐπιτρέπει τό ἴδιο τό κείμενό της. Πρῶτα τό γεγονός ὅτι τό ὄνομα τοῦ Μαΐσιου παρατίθεται στήν ἐπιγραφή μαζί μέ τό ὄνομα κάποιου ἄλλου, ὅπως δείχνει ὁ συμπλεκτικός σύνδεσμος καί πού προηγεῖται, καί ἔπειτα τό ὅτι ἐκφέρεται σέ πτώση δοτική, μέ τήν ὁποία ἀποδίδεται, ὡς γνωστόν, στίς ἐλληνικές ἐπιγραφές ἀντί τῆς γενικῆς ἀπολύτου ἢ ἀφαιρετικῆς τῆς λατινικῆς χρονολογικῆς φόρμουλας "A (ἀφαιρ.) et B (ἀφαιρ.) consulibus"⁸. Τό συμπέρασμα αὐτό ἐνισχύεται ἐξ-ἄλλου καί ἀπό τό ὅτι στό νέο κείμενο ἀμέσως μετὰ τή ρωμαϊκή ἀκολουθοῦν δύο

5. Γιά τήν προσωπικότητα καί τή δράση του βλ. PIR² M 82 καί 73, 81 καθώς ἐπίσης καί τήν ἀναφερόμενη παραπάνω (σημ. 2) σχετική ἐργασία. Στίς (λατινικές) ἐπιγραφές πού διασώζονται τό ὄνομα γένους του τοῦτο ὀρθογραφεῖται μέ δύο τρόπους: Maesius καί Messius. Γιά τό ἔτος τῆς πρώτης ὑπατείας τοῦ Φιλίππου ᾽Αραβος βλ. D. Kienast, *Römische Kaisertabelle*, Darmstadt 1990 197.

6. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή οἱ συντάκτες τῆς ἐπιγραφῆς παρακολουθοῦν τήν τάση πού γενικεύεται στά δημόσια καί ἰδιωτικά ρωμαϊκά ἔγγραφα ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τῶν Σεβήρων καί ἔξης, δηλ. τῆς χρονολόγησής τους ὄχι μέ τά ὀνόματα τῶν ἀναπληρωματικῶν ὑπάτων (*consules suffecti*) πού ἀσκοῦσαν τή θητεία τους τήν ἡμερομηνία κατά τήν ὁποία συντάσσεται τό ἔγγραφο, ἀλλά μέ τά ὀνόματα τῶν τακτικῶν ὑπάτων τοῦ ἔτους· βλ. τελευταῖα W. Eck, "Consules ordinarii und consules suffecti als eponyme Amtsträger" στόν τιμητικό τόμο *Epigrafia. Actes du Colloque international d' épigraphie latine en memoire de Attilio Degrassi* (Rome 27- 8 Mai 1988), Rome 1991 15 - 44.

7. Πρός τήν ὁποία ἄλλωστε δέν μαρτυρεῖται, τουλάχιστον μέ τά δεδομένα πού διαθέτουμε, καμία σχέση τῆς οἰκογένειας τῶν Maesii. Τό ὄνομα Μαΐσιος / Μέσιος φέρουν σέ ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας διάφορα πρόσωπα, ὅπως λ.χ. ὁ ἀναφερόμενος σέ ἐφηβικό κατάλογο (τοῦ β' μισοῦ τοῦ 1 αἰ. μ.Χ.) ἀπό τά Καλίνδοια Μ(ἄρκος) Μαΐσιος Οὐαλέριος (βλ. M. B. Hatzopoulos - L. D. Loukopoulou, *Recherches sur les marches orientales des Temenides [Anthemonte - Kalindoia]*, Athènes 1992 ἀρ. 93 K 11 D στ. 65) καί κάποιος Μ(ἄρκος) Μέσιος Μάξιμος πού μαρτυρεῖται σέ ἐπιγραφές τῆς Βέροιας τοῦ ὕστερου 2. ἡ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3. αἰ. μ. Χ. (βλ. A. Tataki, *Ancient Beroea. Prosopography and Society*, Athens 1983) ἀρ. 893), ἡ ἅπλη ἀναφορά τους δέν ἀρκεῖ, ὥστόσο, γιά νά τεκμηριώσει σχέση τῆς οἰκογένειας τῶν Maesii Titiani μέ τήν ἐπαρχία.

8. Γιά τόν λατινισμό αὐτό στίς ἐπιγραφές καί ἰδιαίτερα στούς παπύρους βλ. S.

ἀκόμη σύγχρονες μέ τό ἔτος τῶν ὑπάτων καί ἐπιχώριες στή Μακεδονία χρονολογίες, δηλ. ἡ ἀκτιακή καί ἡ ἐπαρχιακή⁹, ὅπως ἐπιτρέπει ἀναμφίβολα νά συμπεράνουμε ἡ ἔκφραση (ἔτους) τοῦ καί βγ τοῦ δευτέρου σωζόμενου στίχου: ἀσφαλῶς δέν ἀποτελεῖ ἀπλή σύμπτωση τό γεγονός ὅτι, ἂν συμπληρώσουμε τήν ἀποσπασματικά παραδιδόμενη (ἐπαρχιακή) χρονολογία σέ βγ[τ]’, ὁδηγούμαστε στά ἔτη (392 - 148 =) 244 καί 245 μ.Χ. τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου μέ τά ὅποια ἀντιστοιχεῖ τό μακεδονικό ἔτος βγ[τ]’¹⁰.

Οἱ συνέπειες αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων γιά τήν περαιτέρω κατανόηση τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι αὐτονόητες: ἐφόσον ἡ τελευταία χρονολογεῖται μέ τούς τρόπους πού προαναφέραμε, εἶναι προφανές ὅτι θά πρέπει νά συμπληρώσουμε ἀφενός πρὶν ἀπό τό ὄνομα τοῦ Μαισίου Τιτιανοῦ τό ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορα Φιλίππου Ἄραβος, τοῦ ἄλλου δηλ. ὑπάτου τοῦ ἔτους 245 μ.Χ., καί ἀφετέρου στό ὑπόλοιπο τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου τή λέξη ὑπάτοις καί ἔκφραση μέ τήν ὁποία δηλώνεται ἡ ἀκτιακή χρονολογία. Ἡ ἔκταση τῶν συμπληρώσεων αὐτῶν δέν εἶναι βέβαια εὐκολο νά ὑπολογισθεῖ ἐπακριβῶς, ἐπειδή ἀγνοοῦμε τούς ἐπίσημους τίτλους πού ἔφερε στήν ἐπιγραφή ὁ αὐτοκράτωρ Φίλιππος Ἄραβ, ἀλλά καί τήν ἔκφραση μέ τήν ὁποία δηλωνόταν ἡ ἀκτιακή τῆς χρονολογία. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόν πρῶτο, τό πιθανότερο εἶναι ὅτι στήν ἐπιγραφή ἀναγράφονταν οἱ τίτλοι μέ τούς ὁποίους συνήθως ἀναφέρεται στίς ἑλληνικές ἐπιγραφές καί τούς παπύρους, δηλ. *Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ εὐσεβής, εὐτυχής, σεβα-*

Frederic Johanson, "A Note on the Roman Attitude towards the Bureaucracy", *Proceedings of the XIV International Congress of Papyrologists*, Oxford 1975 183 - 188.

9. Γιά τή χρήση τῆς ἐπαρχιακῆς καί ἀκτιακῆς χρονολογίας στίς ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας βασικές παραμένουν οἱ ἐργασίες τοῦ M. N. Tod, "The macedonian Era I" καί "II" *ABSA* 23 (1918-9) 206 - 217 καί *ABSA* 24 (1919-1921) 54 - 67 ἀντίστοιχα καί τοῦ ἴδιου "The macedonian Era Reconsidered", *Studies presented to D. M. Robinson*, Saint Louis Missouri 1953 τόμ. II 382 - 397. Μέ ἐπιμέρους πτυχές τοῦ ζητήματος τῆς διπλῆς χρονολόγησης τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μακεδονίας ἀσχολεῖται ἐπίσης ἡ F. Papazoglou, "Notes d' épigraphie et de topographie macédoniennes", *BCH* 87 (1963) 517 - 526 (sur l' emploi des deux ères macédoniennes). Γιά τήν ἀκτιακή χρονολογία στήν ἐπαρχία τῆς Μακεδονίας βλ. τελευταῖα W. Leschhorn, *Antike Ären. Zeitrechnung, Politik und Geschichte im Schwarzmeerraum und in Kleinasien*, Stuttgart 1993 (*Historia Einzelschriften* 81) 225 μέ ἐπισκόπηση τῆς παλαιότερης βιβλιογραφίας. Ὅτι ἡ χρονολογία πού μᾶς παραδίδεται στήν ἐπιγραφή εἶναι ἡ ἐπαρχιακή προκύπτει ἀπό τό ὅτι σέ ὅλες τίς μακεδονικές ἐπιγραφές μέ διπλῆ χρονολόγηση ἡ ἐπαρχιακή ἔπεται τῆς ἀκτιακῆς βλ. σχετικά F. Papazoglou ὁ. π. 524 κέξ. καί Ch. Habicht, *Gnomon* 46 (1974) 488.

10. Γιά τήν ἀντιστοιχία τοῦ μακεδονικοῦ ἔτους μέ δύο ἔτη τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου βλ. ἤδη M. N. Tod, *ABSA* 23 (1918-9) 210 καί τοῦ ἴδιου *Studies presented to D. M. Robinson* 395.

στός, δέν μπορεί ὅμως νά αποκλεισθοῦν διάφορα ἄλλα ἐνδεχόμενα, ὅπως λ.χ. ὅτι εἶχαν παραλειφθεῖ ἢ συντημηθεῖ κάποιοι ἀπό αὐτοὺς ἢ ὅτι εἶχαν συντημηθεῖ κάποια ἀπό τὰ τρία ὀνόματά του, π.χ. τὸ προωνύμιό του, ἢ ἀκόμη ὅτι τοῦ ἀποδίδονταν καὶ ἄλλοι τίτλοι ἢ χαρακτηρισμοὶ ποὺ μαρτυροῦνται σέ ἐπιγραφές ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων, π.χ. *θειότατος* ἢ *μέγιστος*¹¹. Τὸ ἴδιο δύσκολο εἶναι νά ὑπολογισθεῖ ἐπακριβῶς ἡ ἔκταση τοῦ ὑπολοίπου τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου στὸν ὁποῖο ἀναφερόταν τὸ ἔτος τῆς ἀκτιακῆς χρονολογίας. Καὶ τοῦτο γιατί στίς μακεδονικὲς ἐπιγραφές ποὺ χρονολογοῦνται μέ διπλὸ τρόπο ἡ σχετικὴ στερεότυπη ἔκφραση παρουσιάζει δύο ἐναλλακτικὲς μορφές, μία ἐκτενέστερη (*ἔτους α' σεβαστοῦ τοῦ καὶ β'*) καὶ μία συντομότερη (*ἔτους α' τοῦ καὶ β'*)¹². Παρόλα αὐτά, ἀκόμη καὶ ἂν υἰοθετηθεῖ ἡ συντομότερη ἐκδοχή, καταλήγουμε στό συμπέρασμα ὅτι τὸ μῆκος τοῦ ὑπολοίπου τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς πρέπει νά ἦταν τουλάχιστον ἴσο μέ τοῦ σωζόμενου τμήματός του, ἐφόσον θά περιλάμβανε ἀσφαλῶς τὴν ἔκφραση*ὑπάτοις ἔτους εοσ*¹³.

Ἡ συμπλήρωση αὐτὴ ἀφήνει περιθώρια γιὰ μία βάσιμη ὑπόθεση σχετικὰ μέ τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς. Ἐφόσον δηλ. τὸ μῆκος τοῦ χαμένου τμήματός της, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀσφαλῆ συμπλήρωση τοῦ

11. Βλ. τελευταῖα M. Peachin, *Roman Imperial Titulature and Chronology*, A. D. 235 - 284, Amsterdam 1990 209 - 214 ὅπου οἱ σχετικὲς μέ τὴ συνήθη τιτουλατοῦρα τοῦ αὐτοκράτορα (καὶ τίς παραλλαγές της) ἐπιγραφικὲς καὶ παπυρικὲς μαρτυρίες. Θά πρέπει πάντως νά ἀναφερθεῖ ἐδὼ ὅτι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Καρακάλλα καὶ ἐξῆς οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες ἔφεραν συνήθως τοὺς τίτλους Pius, Felix Augustus (ἐλλ. *εὐσεβής, εὐτυχής, σεβαστός*), βλ. M. Peachin ὁ. π. 1 - 2.

12. Βλ. σχετικὰ M. N. Tod, *ABSA* 23 (1918- 9) 207 καὶ τοῦ ἴδιου *Studies presented to D. M. Robinson* 387.

13. Ἡ θέση τῆς λέξης *ὑπάτοις* στίς ἐλληνικὲς ἐπιγραφές εἶναι σχεδὸν πάντοτε ἴδια μέ ἐκείνη τῆς λέξης *consulibus* στίς λατινικὲς, δηλ. στό τέλος τῆς χρονολογικῆς φόρμουλας. Ἡ μόνη περίπτωση ἐλληνικῆς ἐπιγραφῆς ποὺ γνωρίζω ὅπου ἡ λέξη προηγεῖται τῶν ὀνομάτων τῶν ὑπάτων εἶναι ἡ ἐπιστολὴ IG IV 1 88 τὴν ὁποία ἀπευθύνει τὸ 163 μ.Χ. ὁ συγκλητικὸς Sextus Iulius Major Antoninus Pythodorus στὴν πόλη τῆς Ἐπιδαύρου· ἐκεῖ λέγεται (στ. 20 κέξ.) "...*πρὸ δέκα καλ. ; Αὐτοῦστων ὑπάτοις Μάρκῳ Ποντίῳ Λαι[λιανῶ. Αῦλῳ Ἰουνίῳ] Πάστορι, κατὰ Ἐπιδαυρίους [δέ ἔτους τεσσαρακοστοῦ] τῆς θεοῦ Ἀδριανοῦ τὸ πρῶτον εἰς τὴν [Ἑλλάδα ἐπιδημίας μηνός] Δεκάτου τρισεκαδικατῆ. Ἀπέσταλκα τὴν ἐπιστολὴν διὰ Καλλιμάχου τοῦ Νε[υ]κέρωτος. [Ἐρῶσθαι ὑμῶς εὐχομαι]*". Ὁ ἀποστολέας τῆς ἐπιστολῆς, ποῦ, λόγῳ καταγωγῆς καὶ παιδείας, γνώριζε ὅπως οἰήποτε ἐλληνικά, δέν αποκλείεται νά συμφύρει τίς δύο συντάξεις, δηλ. τὴ γενικὴ ἀπόλυτο τῆς ἐλληνικῆς καὶ τὴν ἀφαιρετικὴ ἀπόλυτο τῆς λατινικῆς ὡς πρὸς τὴ θέση τοῦ ὑποκειμένου τῆς χρονικῆς ἔκφρασης· γιὰ τὴν καταγωγὴ καὶ τὴν προσωπικότητά του βλ. H. von Gaertringen, "Antoninus", *Hermes* LXIV (1929) 63 καὶ *PIR* J 398.

πρώτου στίχου, ήταν τουλάχιστον ἴσο μέ τό μήκος τοῦ σωζόμενου τμήματός της. τίποτε δέν ἀποκλείει στόν δεύτερο σωζόμενο στίχο της νά προσετίθετο σέ γενική ὁ μήνας τοῦ μακεδονικοῦ ἡμερολογίου καί ἡ ἡμέρα κατά τήν ὁποία ἔλαβε χώρα τό ἀναφερόμενο σέ αὐτήν γεγονός καί συνακόλουθα πρὶν ἀπό τό ὄνομα τῶν ὑπάτων, νά ὑπῆρχε ἡ ἰσοδύναμη τῆς τοπικῆς ρωμαϊκῆς ἡμερομηνία (μήνας, ἡμέρα). Διαφορετικά, θα πρέπει νά δεχθοῦμε ὅτι τό ἡμῖς ἤ ἀκόμη μεγαλύτερο μέρος τοῦ δευτέρου σωζόμενου στίχου, ἂν υἱοθετήσουμε τήν ἐκτενέστερη ἐκδοχή γιά τήν ἀκριακή χρονολογία, παρέμενε κενό. Τοῦτο δέν μπορεῖ βέβαια νά ἀποκλεισθεῖ θεωρητικά, ὥστόσο ὁ τρόπος πού εἶναι γραμμένη ἡ ἐπιγραφή δείχνει ὅτι ὁ χαράκτης ὑπολόγισε προσεκτικά τόν χώρο καί φρόντισε ἰδιαίτερα τή χάραξη. Κατά συνέπεια, ἂν ἡ ὑπόθεση εὐσταθεῖ, ὥπως πιστεύω, τό κείμενο του ἀποσπάσματος μπορεῖ νά συμπληρωθεῖ *exempli gratia* ὡς ἑξῆς :

[τῇ (ἡμέρα καί ὄνομα ρωμαϊκοῦ μήνα) Αὐτοκράτορι
Μ. Ἰουλίῳ Φιλίππῳ εὐσεβεῖ, εὐτυχεῖ, σεβαστῷ]
καί Μαισίῳ Τιτιανῷ [ὑπάτοις· ἔτους εὐσ' (σεβαστοῦ)]
τοῦ καί βγ[τ' (ὄνομα μακεδονικοῦ μηνός σέ γενική, ἡμέρα)

Τό ἐρώτημα πού τίθεται στή συνέχεια ἀφορᾷ τό εἶδος τῆς ἐπιγραφῆς ἀπό τήν ὁποία μπορεῖ νά προέρχεται ἓνα ἀπόσπασμα πού ὄχι μόνο χρονολογεῖται κατ' αὐτόν τόν τρόπο, δηλ. μέ τόν ρωμαϊκό (ὀνόματα ὑπάτων τοῦ ἔτους, ρωμαϊκός μήνας καί ἡμέρα) καί τόν ἐπιχώριο τρόπο χρονολόγησης (ὄνομα ἐπωνύμου ἢ ἄλλο τοπικό χρονολογικό σύστημα γιά τή δήλωση τοῦ ἔτους, μήνας τοῦ τοπικοῦ μηνολογίου καί ἡμέρα) ἀλλά συγχρόνως ἀποτελεῖ τό τέλος ἑνός κειμένου, ὅπως συμβαίνει ἐδῶ ¹⁴. Ἡ ἀπάντηση σέ ἓνα τέτοιο ἐρώτημα προϋποθέτει τή μελέτη τοῦ συνόλου τῶν ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς πού χρονολογούνται μέ παρόμοιο τρόπο. Ἀπό ὅσο γνωρίζω μιά τέτοια μελέτη ἀποτελεῖ ἀκόμη *desideratum* στήν ἐρευνα, παρὰ τήν προφανή σημασία της γιά τό πρόβλημα τῆς διάδοσης τοῦ ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου στίς ἐλληνικές πόλεις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας καί κυρίως τῶν παραγόντων πού συνέβαλαν σέ αὐτήν ¹⁵. Στό πλαίσιο ἑνός ἄρθρου, ὅπως τό παρόν, εἶναι φυσικά ἀδύ-

14. Γιά τό συμπέρασμα αὐτό δέν ἀφήνει περιθώρια ἀμφιβολίας τό μεγάλο περιθώριο πού ὑπάρχει στό κάτω μέρος τῆς ἐπιγραφῆς (βλ. φωτογραφία).

νατο νά συγκεντρωθεῖ καί νά συζητηθεῖ ἐξαντλητικά τό σχετικό ἐπιγραφικό ὕλικό. Μιά προκαταρκτική εἰκόνα πού προκύπτει ἀπό τή μελέτη του περιλαμβάνει πάντως τίς ἐξῆς κατηγορίες κειμένων.

Ἡ πρώτη κατηγορία ἀφορᾷ δημόσια ἔγγραφα τῆς ρωμαϊκῆς διοίκησης πού ἀποστέλλονται στίς ἑλληνικές πόλεις. Τέτοια εἶναι λ.χ. ἡ συνταγμένη στά ἑλληνικά ἀπόφαση Ρωμαίου ἀξιωματοῦχου τοῦ ἔτους 139 μ.Χ. μέ τήν ὁποία ἐπιλύονται ἐδαφικές διαφορές, πιθανόν μεταξύ τῆς πόλεως τῶν Πλαταιῶν καί ἰδιωτῶν: τό ἀποσπασματικά σωζόμενο κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς τελειώνει μέ τόν ἐξῆς τρόπο [ἀπεφη] νάμεθα τῇ προ[οτέρᾳ καλανδῶν Ἰο]νύων Τί(τω) [Αἰ//¹⁰ λίω αὐτοκράτορι Ἀ]δριανῷ Ἀντω/[νείνω Σεβαστῷ, Γαῖω Βρο]ντίω Πραῖς[ε/ντι ὑπάτοιςκ] ατά δέ ου¹⁶.

Ἡ δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει δημόσια κείμενα τῶν ἰδίων τῶν ἑλλη-

15. Τά ὅσα ἀκολουθοῦν στό κείμενο συνιστοῦν, ὅπως εἶναι εὐνόητο, μικρό μόνο τμήμα εὐρύτερης ὑπό ἐκπόνηση μελέτης πού φέρει τόν τίτλο *Ρωμαῖκοί τρόποι χρονολόγησης σέ ἑλληνικές ἐπιγραφές: συμβολή στίς πολιτιστικές σχέσεις Ἑλλήνων καί Ρωμαίων κατὰ τήν αὐτοκρατορική ἐποχή* καί στήν ὁποία συγκεντρώνονται καί ἀξιοποιῶνται ἑλληνικές ἐπιγραφικές μαρτυρίες πού χρονολογοῦνται μέ τά ὀνόματα τῶν ὑπάτων τῆς Ρώμης, ἄλλων Ρωμαίων ἀξιωματοῦχων (π.χ. ἀνθυπάτων) ἢ / καί τό ρωμαϊκό ἡμερολόγιο. Τήν ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας ἐρευνας εἶχε ἐπισημάνει παλαιότερα ὁ L. Robert, στόν συλλογικό τόμο J. des Gagniers, P. Devambez, L. Kahil, R. Ginouvès, *Laodicée du Lycos. Le Nymphée Campagnes 1961-3 (Les Inscriptions)*, Québec/Paris 1969 326, σμ. 5. Οἱ σχετικές μέ τή διάδοση τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου ἐργασίες πού μοῦ εἶναι γνωστές, ὅπως λ.χ. ἐκεῖνες τῶν U. Laffi, "Le iscrizioni relative all' introduzione nel 9 A.C. del nuovo calendario della provincia d' Asia", *SCO* 16 (1967) 5 - 98 (καί ἰδιαίτερα σ. 71 - 81, ὅπου συγκεντρώνονται ἐπιγραφικές μαρτυρίες μέ διπλές χρονολογήσεις). A. Samuel, *Greek and Roman Chronology. Calendars and Years in Classical Antiquity*, München 1972 186 κέξ. καί πρόσφατα Y. E. Meimaris - K. Kritikakou and P. Bougia, *Chronological Systems in Roman / Byzantine Palestine and Arabia. The Evidence of the dated Greek Inscriptions*, Athens 1992 (Μελετήματα 17) ἔχουν τεχνικό κυρίως χαρακτήρα. Στή μόνη (ἐν μέρει) παρεμφερῆ ἐργασία πού γνωρίζω, ἐκεῖνη τοῦ O. Salomies, "Some Observations on Consular Dating in Roman Inscriptions of the Empire", *Acta colloquii Latini Halsingiae* 3 - 6 Sept. 1991, *Commentationes Humanarum Litterarum* 104, Helsinki 1995 269 κέξ. ἡ ἐρευνα ἀφορᾷ τίς λατινικές ἐπιγραφές, ἐνῶ οἱ ἑλληνικές δέν ἀξιοποιοῦνται, ἐν γνώσει τοῦ συγγραφέα βλ. 270 σμ. 4.

16. Βλ. *IG* VII 2416 στ. 10 κέξ. πού συνανήκει μέ τήν ἐπιγραφή 2415. Εἶναι προφανές ὅτι στούς στίχους 13 - 4 τῆς *IG* VII 2416 ὑπῆρχε ἔκφραση παρόμοια πρός αὐτήν τῆς προαναφερθείσης ἐπιγραφῆς τῆς Ἐπιδάουρου (βλ. παραπάνω σμ. 13) λ.χ. κατὰ δέ [Βοιωτοῦς] καί ὅτι ἀκολουθοῦσε σέ πτώση γενική ὄνομα μηνός καί ἡμέρα. Γιά πρωϊμότερα παραδείγματα διπλά χρονολογημένων δημόσιων ρωμαϊκῶν ἐγγράφων βλ. τό δόγμα τῆς Συγκλήτου τοῦ 39 π.Χ. πού ἀφοροῦσε τό ἱερό στά Πανάμαρα τῆς Στρατονίκειας R. Sherck, *Roman Documents from the Greek East*, Baltimore 1969 158, ἀρ. 27 στ. 1-4 (Δόγμα.

νικῶν πόλεων. Στήν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσεται τὸ ψήφισμα τοῦ ἔτους 181 μ.Χ. τῆς πόλης Τύρας πρὸς τιμὴν ἑνὸς ἐπιφανοῦς πολίτη της ὁ ὁποῖος κατέχει τὴ ρωμαϊκὴ πολιτεία. Στὸ τυπικὸ τοῦ ψηφίσματος ποὺ εἶναι ἐπηηρεασμένο ἀπὸ τὸ τυπικὸ τῶν συγκλητικῶν δογμάτων¹⁷ σημειώνεται ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος σύνταξής του μὲ τὴ φράση *ἐγένετο ἐν Τύρῃα πρὸ ε' καλ(ανδῶν) Μαΐων αὐτοκράτορι Κοιμῶδῳ τὸ γ' καὶ Ἀντιστίῳ Βούρῳ ὑπάτοις, ὡς δὲ Τυρανοὶ ἄγουσιν, ἔτους εκρ', ἀρχόντων δὲ τῶν περὶ Θεόδωρον Βοήθου, μηνὸς Ἀρτεμεισιῶνος λ'*, στή συνέχεια καταγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων καὶ στὸ τέλος ὑπάρχει ἡ φράση *Οὐαλέριος Ροῦφος γραμματεὺς ἐτελειώσατο* [τὸ] *ψήφισμα*¹⁸. Ἰδιαίτερη κατηγορία δημοσίων κειμένων τῶν πόλεων ἀποτελοῦν ἐπίσης δύο ἐφηβικοὶ κατάλογοι τῆς Ὀδησοῦ τοῦ 3. αἰ. μ.Χ. (τοῦ 215 μ.Χ. καὶ τοῦ 238 μ.Χ.) ποὺ φέρουν τὴ διπλὴ χρονολόγηση στὸ ἐπιτίτλό τους¹⁹.

Μιὰ τρίτη κατηγορία συνιστοῦν οἱ τιμητικὲς ἐπιγραφές, ὅπως λ.χ. ἡ τιμητικὴ στήλη μὲ τὴν ὁποία οἱ πολῖτες τῆς κατοικίας τῶν Φιλαδελφῶν (ἐπαρχία Ἀσίας) τιμοῦν τὸ 40 μ.Χ. τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας κάποιου Μάρκου Ἀντωνίου

Ἐπὶ στεφανηφόρου Ἀρτεμιδώρου τοῦ Ἀρτεμιδώρου καθ' υἱοθεσίαν) δὲ Ἀριστείδου, Ἡρακλεῶνος μηνὸς τρίτη ἐξ εἰκάδος^{vv} Λευκίῳ Μαρκίῳ Κησωρίνῳ καὶ Γαῖῳ Καλουσιῳ ὑπάτοις πρὸ ἡμερῶν δεκαοκτὼ καλανδῶν Σεπτεμβρίων) καὶ τὴν ἑλληνικὴ ἐκδοχὴ τοῦ δίγλωσσου ἀποσπασματικὰ σωζόμενου ἐδίκτου (;) ποὺ ἀπέστειλε ὁ Αὐγουστος πρὸς τοὺς Σάμιους τὸ ἔτος 19 π.Χ. P. Hermann, *Inscriptionen aus dem Heraion von Samos*, *MDAI (A)* 75 (1960) 85 στ. 12 ([Ἔτους I] Β τῆς Αὐτ[οκράτορος Σεβαστο]οῦ νίκης ἐ[πὶ] μηνὸς Ε[κατομβαιῶνος; ...πρὸ] ἐπτά εἰδ[ῶν] Ἰουλίῳ Γ. Σεντί[ῳ] Σατ[ορνίνῳ] ὑπάτῳ)).

17. Βλ. ἤδη H. Swoboda, *Griechische Volksbeschlüsse*, Leipzig 1890 212 καὶ 215. Μίμηση τοῦ τρόπου σύνταξης τῶν ἀποφάσεων τῆς συγκλήτου εἶναι φανερὴ καὶ στὸ κείμενο τοῦ νόμου *IC III 7* ἀπὸ τὴν Ἱεράπυτνα τῆς Κρήτης (125 μ.Χ.) ὁ ὁποῖος ρυθμίζει τὰ τῆς λειτουργίας ἐνὸς συλλόγου· βλ. στ. 18 κέξ. ὅπου λέγεται *ἐπράχθη ἐν Ἱεραπύτνῃ πρὸ ... Βελερίῳ Ἀσιατικῷ τὸ β', Λουκίῳ Ἐπιδίῳ Τιτίῳ Ἀκνεῖνῳ ὑπάτοις παρήσαν καὶ ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τοῦ συλλόγου μετὰ τῶν ὁποίων ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι συμπεριλαμβάνονται ἀρχετοὶ ποὺ φέρουν τὴ ρωμαϊκὴ πολιτεία.*

18. *IOSPE I' 2 = IGR I 1438* στ. 18 κέξ. - Μὲ ἀνάλογο διπλὸ τρόπο χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀποσπασματικὰ σωζόμενη ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Ἱεράπυτνα *AE 1980 (1982) 21*, αρ. 23 (= *SEG 32 [1982] 871* πρβλ. W. Eck [σημ. 6] 42, σημ. 81) πιθανόν τοῦ 2. αἰ. μ.Χ. ποὺ φαίνεται νὰ ἔχει πολιτικὸ χαρακτήρα (βλ. *Bull. Epigr.* 1983 309), εἶναι ἀσαφές ὅμως ἂν πρόκειται γιὰ ψήφισμα τῆς πόλης. Ἡ ἀποκατάσταση τῆς λατινικῆς χρονολόγησης καθίσταται ἀδύνατη, ἐφόσον δὲν εἶναι βέβαιη ἡ ἀνάγνωση τῶν στίχων 2-3 τῆς ἐπιγραφῆς.

19. *IGBulg. I' 47* (Ἀγαθὴ τύχη/[Μαι]κίῳ Λαίτῳ τὸ β' καὶ Σύλλῃ Κερ[ιαλί]ῳ ὑπάτοις πρὸ θ' καλανδῶν Φεβρουα[ρίῳ]ν ἱερωμένον Θεοῦ Μεγάλου Δερζέλα τὸ δι[μην]νός Βοηδρομιῶνος ζ' οἶδε εἰσὶν ἐφηβοί) καὶ 48.

Δίωνος για τις ευεργεσίες τους προς την κοινότητα· ή σχετική διπλή χρονολόγηση εμφανίζεται στην αρχή του κειμένου²⁰.

Στήν αρχή του κειμένου εμφανίζεται επίσης ή διπλή χρονολόγηση μιᾶς επιγραφῆς ἀπὸ τῆ Νύσα (ἐπαρχία Ἀσίας) ποὺ θὰ πρέπει νά ἐνταχθεῖ σέ μία ἄλλη κατηγορία ἐπιγραφῶν, τῶν ἀναθηματικῶν. Στό κείμενο αὐτό ποὺ χρονολογεῖται τὸ 1 π.Χ. ἀπαθανατίζεται ἡ δράση ἐπιφανοῦς πολίτη τῆς ὁ ὁποῖος ἀποκαθιστᾷ τὸ ἀρχεῖο ἑνὸς τοπικοῦ ἱεροῦ ὕστερα ἀπὸ ἔγκριση τοῦ ἐπαρχιακοῦ διοικητῆ²¹.

Πέμπτη κατηγορία κειμένων χρονολογημένων μέ ἀνάλογο διπλό τρόπο ἀποτελοῦν ἰδιωτικά ἔγγραφα ποὺ ἀπευθύνουν διάφορα πρόσωπα πρὸς ἑλληνικές ἢ ρωμαϊκές ἀρχές γιὰ ποικίλες αἰτίες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἶναι τὸ ἔγγραφο ποὺ περιέχει τὴν *εἰσαγγελία* (ὑπόσχεση) τοῦ Τ. Φλάβιου Κλειτοσθένη Κλαυδιανοῦ πρὸς τὴ γενέτειρά του Θήρα μέ τὴν ὁποία ὁ πλούσιος πολίτης ὑπόσχεται τὸ 149 μ.Χ. στὴ βουλή καὶ τὸ δήμο τῆς νά ἀναλάβει τὰ ἐξοδα γιὰ τὴν ἐπισκευή ὁρισμένων δημόσιων οἰκοδομημάτων ποὺ εἶχαν καταστραφεῖ ἀπὸ σεισμό²² ἢ ἡ ἐπιστολὴ ποὺ ἀπευθύνει τὸ 163 μ.Χ. ὁ συγκλητικός Sextus Iulius Major Antoninus Pythodorus στὴν πόλη τῆς Ἐπιδαύρου στὴν ὁποία ἀναφέρονται οἱ ευεργεσίες του πρὸς τὸ ἱερό, μέ τὴν ἀπαίτηση τὸ περιεχόμενο τῆς νά διαβάζεται δημόσια κατὰ τὴν πανήγυρη²³. Ἡ θέση τῶν διπλῶν χρονολογήσεων στὰ παραπάνω κείμενα ποικίλλει. Ἔτσι, ἐνῶ στὸ ἔγγρα-

20. Βλ. J. Keil - A. von Premerstein, Bericht über eine Reise in Lydien und der südlichen Aiolis, *Denkschrift der Wiener Akademie der Wiss. Phil. hist. Klasse* LII (1910) I 29 κέξ. (= IGR IV 1615) στ. 1 κέξ. *Γαῖω Καίσαρι Αὐγούστῳ Γερμανικῷ τὸ τρίτον ὑπάτῳ πρὸ ἐννέα καλανδῶν Ὀκτωβρίων ἔτους ο' καὶ α' τῆς Καίσαρος <ος> νείζης μηνὸς Καίσαρος Σεβαστῆ.....*

21. Βλ. *Syll.* 781 στ. 3 κέξ.μηνὸς Γοργοπαιῖου ἐννεακαιδεκάτῃ πρὸ μιᾶς[εἰδῶν Αὐγοῦστῳ(ν), Κόσσω[Κ]ο[ρ]νῆλιῳ Λεντύλῳ καὶ Λενκίῳ Πείσωνι ὑπάτοις ἐπὶ γραμματέως τοῦ δήμου γλπ.

22. Βλ. *IG XII* 3 325 στ. 16 κέξ. *Α. Σεργίῳ Σκεπιῶνι Ὀρφίτῳ, Κ. Σοσσίῳ Πρεῖσκῳ ὑπάτοις πρὸ ιε' καλανδῶν Αὐγούστιον, ὡς δὲ Θηραῖοι ἄγουσιν ἐπὶ ἱερέως Φιλομήτορος μηνὸς Ὑα[κ]ίνθου ἑκτηί λήγοντος.*

23. Βλ. παραπάνω σημ. 13. Μέ ἀνάλογο διπλό τρόπο χρονολογημένα εἶναι τὰ ἔγγραφα τῆς *διατάξεως* (κληροδοτήματος πρὸς τὴν πόλη τῆς Ἐφέσου) τοῦ C. Vibius Salutaris (103-4 μ.Χ.) τὴν ὁποία ὁ διαβόητος γιὰ τὸν πλοῦτο του Ρωμαῖος ἱππέας ἀποστέλλει ἀρχικά πρὸς ἔγκριση στὸν διοικητὴ τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀσίας· βλ. *I. Ephesos Ia* 27 στ. 134-138 καὶ 447 - 450 (Σέξτῳ Ἀτίῳ Σουβουρανῶ τὸ β', Μάρκῳ Αἰνίῳ Μαρκέλλῳ ὑπάτοις πρὸ η' Καλανδῶν Μαρτίων ἐπὶ πρυτάνειος Τιβ. Κλαυδίου Ἀντιπάτρου Ἰουλιανοῦ μηνὸς Ἀνθεστηριῶνος β' σεβαστῆ).

φο τοῦ Κλειτοσθένη ἐμφανίζεται στήν ἀρχή, σέ ἐκεῖνο τοῦ Πυθοδώρου ἀποτελεῖ τήν κατακλείδα τοῦ κειμένου.

Στό τέλος τοῦ κειμένου ἀναγράφονται οἱ δύο χρονολογίες μίας τελευταίας, ἑκτης, κατηγορίας ἐπιγραφῶν, οἱ ὁποῖες μάλιστα προέρχονται ἀπό τή Μακεδονία. Πρόκειται γιά τά κείμενα δύο προσκλήσεων μέ τίς ὁποῖες οἱ Μακεδονιάρχες (πρόεδροι τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων) τῶν ἐτῶν 229 καί 240 μ.Χ. καλοῦν τό κοινό νά παρακολουθήσει ἀγῶνες θηριομαχιῶν καί μονομαχιῶν ποῦ διοργανώνουν ἰδίους ἐξόδοις στή Βέροια. Ἡ ἡμερομηνία τῆς τέλεσης τῶν ἀγῶνων δηλώνεται μέ τόν ἐξῆς στερεότυπο τρόπο: *ἄρξονται δέ* (sc. ὁ Μακεδονίαρχης καί ἡ σύζυγός του) *τῶν φιλοτεμιμῶν τῇ πρόζ' καλ(ανδῶν) Ἰουλίῳν, Α καί Β ὑπάτοις, ἑλληνικῇ δέ ἔτους α' σεβαστοῦ τοῦ καί β', Πανήμου ξι' / ει', εὐτυχεῖτε*²⁴.

Σέ σχέση μέ τό ἐρώτημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ, δηλ. σέ ποιὰ ἀπό τίς παραπάνω κατηγορίες θά πρέπει νά ἐνταχθεῖ τό σχολιαζόμενο ἀπόσπασμα, μία ἀπλή ἀνάγνωση τῶν παραπάνω χωρίων ἀρκεῖ γιά νά δείξει ὅτι θά μπορούσε νά εἶναι ὅποιαδήποτε ἀπό αὐτές, καθώς μάλιστα σέ μερικές κατηγορίες δέν ἀποκλείεται ἡ θέση τῆς διπλῆς χρονολόγησης νά μήν εἶναι πάντοτε ἡ ἴδια²⁵. Ἐντούτοις μέ τήν ἐπιβαλλόμενη γιά τόσο ἀποσπασματικά κείμενα ἐπιφυλακτικότητα νομίζω ὅτι

24. Βλ. Ἰ. Τουράτσογλου, Δύο νέαι ἐπιγραφικάί μαρτυρίαι περὶ τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων κατὰ τόν τρίτον μεταχριστιανικόν αἰῶνα, *Ἀρχαία Μακεδονία* I, Θεσσαλονίκη 1970 281 (=AE 1971 430) καί 185 (=AE 1971 430) πρβλ. *Bull. épigr.* 1971 400. Ὁ Τουράτσογλου ὁ. π. 283 σχολιάζοντας τήν “ἑλληνική” ἡμερομηνία (Πανήμου 15) τῆς πρώτης πρόσκλησης θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιά τήν ἡμέρα τῆς ἀναγραφῆς τοῦ κειμένου τῆς. Ἡ ἀποψη αὐτή ὥστόσο δέν εὐσταθεῖ. Ὅπως δείχνει ἡ ἔκφραση *ἄρξεται δέ τὰ κινή[για καί] αἱ μονομαχίαι τῇ πρόζ' καλανδῶν Ἀπριλίῳν, ἑλλη[νικῇ] δέ Ξανδικῷ δευτέρῳ* τῆς μοναδικῆς ἕως τώρα γνωστῆς πρόσκλησης ἀπό τή Θεσσαλονίκη (βλ. παρακάτω σημ. 31) στ. 12- 14, ἡ διπλή ἡμερομηνία ἀφορᾷ ἕνα καί τό αὐτό γεγονός, δηλ. τήν ἡμερομηνία τέλεσης τῶν ἀγῶνων. Εἶναι βέβαια ἀληθές ὅτι οἱ δύο “ἑλληνικές” ἡμερομηνίες τῶν προσκλήσεων τῆς Βέροιας δέν συμπίπτουν. Στήν πρώτη δηλώνεται Πανήμου ιε' καί στήν δευτέρα ιξ'. Τοῦτο ὀφείλεται πιθανότατα στό ὅτι τό τοπικό σεληνιακό ἡμερολόγιο δέν προσαρμόσθηκε ποτέ πρὸς τό ἡλιακό ἰουλιανό μέ ἀποτέλεσμα μέσα σέ ἕνα κύκλο ἐτῶν νά μή συμπίπτουν οἱ τοπικές μέ τίς ρωμαϊκές ἡμερομηνίες. Κάτι ἀντίστοιχο συμβαίνει λ.χ. στήν Ὀδησσό βλ. τὰ σχόλια τοῦ G. Mihailov γιά τίς ἡμερομηνίες τῶν ἐφηβικῶν καταλόγων *IG-Bulg.* I² 47 - 47 bis σελ. 107-8.

25. Βλ. λ.χ. τή θέση τῆς διπλῆς χρονολόγησης στήν πέμπτη κατηγορία κειμένων. Γιά τήν ἐξίσου ἀσταθῆ θέση τῆς χρονολογίας στίς λατινικές ἐπιγραφές βλ. O. Salomies, (σημ. 15) *passim*.

τό σχολιαζόμενο ἐδῶ ἀπόσπασμα πρέπει νά προέρχεται ἀπό μία πρόσκληση σέ ἀγῶνες μονομαχιῶν καί θηριομαχιῶν παρόμοια μέ τίς προαναφερθεῖσες τῆς Βέροιας πού εἶναι, ὅσο τουλάχιστον γνωρίζω, τά μόνα ἐπιγραφικά κείμενα ἀπό τήν ἐπαρχία τῆς Μακεδονίας τά ὅποια χρονολογοῦνται καί τελειώνουν μέ τόν τρόπο αὐτό²⁶. Οἱ λόγοι πού ὁδηγοῦν στήν ὑπόθεση αὐτή, ἐκτός ἀπό τήν ὁμοιότητα μέ τήν στερεότυπη διατύπωση τῶν κειμένων τῆς Βέροιας, εἶναι τεχνικοῦ χαρακτήρα. Ὁ πρῶτος ἀφορᾷ τή χάραξη τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς καί ἐιδικότερα τοῦ ἔτους (καί προφανῶς τῶν ἄλλων στοιχείων τῆς ἐλληνικῆς ἡμερομηνίας) μέ γράμματα μεγαλύτερα καί ἀραιότερα τοῦ ὑπολοίπου κειμένου, ὅπως δηλ. συμβαίνει στίς δύο προσκλήσεις τῆς Βέροιας²⁷: προφανῶς, ὅπως ἐκεῖ, ἡ χάραξη αὐτοῦ τοῦ εἶδους θεωροῦνταν σκόπιμη, προκειμένου νά προβληθεῖ ἡ πληροφορία πού ἐνδιέφερε κυρίως τόν ἀναγνώστη τῆς ἐπιγραφῆς, δηλ. ἡ ἡμερομηνία τῆς τέλεσης τῶν ἀγῶνων. Εἶναι ἐνδεικτικό ὅτι παρόμοιου τεχνικοῦ χαρακτήρα ἐπινοήσεις, ὅπως ἡ ἀλλαγὴ χρώματος τῶν σχετικῶν στίχων, χρησιμοποιοῦνται σέ γνωστές προσκλήσεις ἄλλων πόλεων, λ.χ. στήν Ὀδησσό²⁸. Ὁ δεῦτερος λόγος σχετίζεται μέ τίς διαστάσεις καί συνακόλουθα τό σχῆμα τῆς πέτρας. Τό γεγονός ὅτι ἡ τελευταία ἔχει σήμερα χαθεῖ καί ὅτι μέσω τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου ἀποκαθίστανται μόνο οἱ δύο διαστάσεις τοῦ θραύσματος, δηλ. τό πλάτος καί τό ὕψος του, δέν σημαίνει ὅτι δέν μπορούμε νά μορφώσουμε εἰκόνα γιά τό σχῆμα τῆς. Ἐτσι ἡ χρῆση τοῦ θραύσματος κατὰ τόν ἄξονα τοῦ πλάτους του ὡς ὑλικοῦ ὀρθομαρμαρῶσης δείχνει ὅτι το πάχος του δύσκολα θά μπορούσε νά ξεπερνᾷ τά δύο ἢ τρία ἑκατοστά, ὅπως συνέβαινε, ἄλλωστε, μέ τό ὑπερκείμενο ἀσβεστοκονίαμα²⁹. Ὑπολογισμοί εἶναι ἐπίσης τό συνολικό πλάτος τῆς πέτρας, τό ὅποιο ἀνάλογα μέ τίς συμπληρώσεις πού θά δεχθεῖ κανεῖς γιά τόν πρῶτο σωζόμενο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς, μπορεῖ νά κυμαίνεται κατὰ προσέγγιση ἀπό 1, 12

26. Οἱ δύο ἀναθηματικές ἐπιγραφές ἀπό τήν Ἄνω Μακεδονία πού τελειώνουν μέ δύο χρονολογίες βλ. S. Düll, *Die Götterkulte Nordmakedoniens*, München 1977 αρ. 198 (Ἀσκληπιῷ Σωτήρι Φλαουία Λύκα ἀνέθηκεν ἔτους ντ' Ἀὐρηλίῳ Πομπειανῷ καί Λολλιανῷ Ἀουίτῳ τὸ β' ὑπάτοις [= 209 μ.Χ.]) καί αρ. 193 [... Ἀσκληπιῷ καί Ὑγιείᾳ καί Τελεσφόρῳ] τὰ ἀγάλματα καί στῦλος Θήρων κλπ. διετεθῆ ἔτους πτ' [κατὰ δέ Ῥωμαίους] [Μα]ξιμίῳ καί [Πα]τέρνῳ ὑπάτοις [= 232/3 μ.Χ.] δέν εἶναι οὔτε μποροῦν νά θεωρηθοῦν ἀνάλογες πρὸς τίς προσκλήσεις τῆς Βέροιας περιπτώσεις.

27. Βλ. Ἰ. Τουράτσογλου (σημ. 24) ὁ. π. πίνακες LXXVII καί LXXVIII.

28. *IGBulg.* I' 70 bis, σελ. 131 (λῆμμα τῆς ἐπιγραφῆς).

29. Πληροφορία τοῦ κ. Δ. Ναλμπάντη πού μελετᾷ στό πλαίσιο τῆς μεταπτυχιακῆς του ἐργασίας τόν τάφο ἀπὸ τόν ὅποιο προέρχεται τό σχολιαζόμενο εὑρημα.

ἔως 1,58 μέτρα, μεγέθη δηλ. ἀνάλογα ἄλλων γνωστῶν προσκλήσεων σέ μονομαχίες καί θηριομαχίες³⁰. Τά στοιχεῖα αὐτά ὁδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι τό θραῦσμα προέρχεται ἀπό ἓνα πῖνακα (tabula). Τό συμπέρασμα ἐνισχύει καί ἡ μνημειακή διαμόρφωση τῆς ἐπιγραφῆς, δηλ. τὰ μεγάλα περιθώρια γύρω ἀπό τό κείμενο, χαρακτηριστικό τῶν προσκλήσεων τόσο τῆς Βέροιας ὅσο καί τῶν ἄλλων πόλεων, ὅπου ἔχουν βρεθεῖ ὅμοιες ἐπιγραφές³¹. Ὅτι οἱ προσκλήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀναγράφονταν πράγματι σέ λίθους τέτοιου σχήματος ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό μία ἐνδιαφέρουσα μαρτυρία τοῦ Μ. Βασιλείου ὁ ὁποῖος, στηλιτεύοντας τή συμπεριφορὰ ἐπιφανῶν πολιτῶν τῆς ἐποχῆς του πού δαπανοῦσαν τήν περιουσία τους σέ θηριομαχίες, ἀναφέρει ὅτι τὰ πρόσωπα αὐτά ἐδειχναν ... καί ἔγγραφον ἐν τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῆς πόλεως τὴν ἑαυτῶν μαρτυρίαν (δηλ. τῆς τέλεσης τῶν ἀγώνων) ἐπὶ τῶν πινάκων.³²

Ἄν τό σχολιαζόμενο ἀπόσπασμα ἀποτελεῖ πράγματι, ὅπως νομίζω, τό τέλος μίας πρόσκλησης σέ ἀγῶνες θηριομαχιῶν καί μονομαχιῶν, τίθενται δύο ἐρωτήματα πού ἀφοροῦν τόν τόπο καί τὴν εὐκαιρία μέ τὴν ὁποία πραγματοποιήθηκαν τό ἔτος 245 μ.Χ. Οἱ ὁμοιότητες πού ἐπισημάνθηκαν μέ τίς προσκλήσεις

30. Μέ δεδομένο ὅτι τό πλάτος τοῦ ἐλλείποντος τμήματος τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς ἦταν τουλάχιστον ἴσο μέ τό πλάτος τοῦ σωζόμενου τμήματός του, ἐφόσον θά περιλάμβανε τίς λέξεις ..ὕπατοις ἔτους εοσ' (βλ. παραπάνω στο κείμενο σ. 58), τό πλάτος τῆς πέτρας (συμπεριλαμβανομένων καί τῶν περιθωρίων) ἦταν τουλάχιστον 1,12 μ. (= 0,56 + 0,46 + 0,10 [=δεξιό περιθώριο]). Ἄν γιὰ τόν ἴδιο στίχο δεχθοῦμε, ὡστόσο, τίς δύο ἄλλες ἐξίσου πιθανές συμπληρώσεις δηλ. α) ..ὕπατοις ἔτους εοσ' σεβαστοῦ ἢ β) ...ὕπατοις ἑλληνικῇ δὲ ἔτους εοσ' σεβαστοῦ κατὰ τό πρότυπο τῆς ἄλλης πρόσκλησης ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης ἢ τῶν προσκλήσεων τῆς Βέροιας, τότε τό πλάτος τοῦ χαμένου τμήματος τῆς πέτρας θά ἦταν κατὰ πολὺ μεγαλύτερο. Στὴ δεύτερη μάλιστα περίπτωση, καθὼς τό κείμενο θά περιλάμβανε ἄλλα 33 γράμματα (δηλ. θά ἦταν διπλάσιο τοῦ σωθέντος), θά ἀνερχόταν σέ περίπου 1,58 μ. (= 0,56 + 0,92 + 0,10). Τό πλάτος τῶν λίθων τῶν καλύπτοντων σωζόμενων προσκλήσεων ἀπὸ ἄλλες πόλεις ἔχει ὡς ἑξῆς: Βεροίας 1,21 μ. καί 1,89 μ., Σερδικῆς 1,97 μ. καί Νικοπόλεως 1,01 μ.· γιὰ τίς ἐπιγραφές αὐτές βλ. σημ. 24 καί 31.

31. Ἐκτός ἀπὸ τίς προαναφερθεῖσες ἐπιγραφές τῆς Βέροιας (βλ. σημ. 24) προσκλήσεις σέ μονομαχίες καί θηριομαχίες εἶναι ἀκόμη γνωστὲς ἀπὸ τίς ἑξῆς πόλεις: τὴν Ὁδησσό (IGBulg. I⁷⁰ bis - 73), τὴν Σερδική (IGBulg. IV 1917-20), τὴν Νικόπολη στὸν Ἰστρο (IGBulg. II 660) καί τὴ Θεσσαλονίκη (IG X 2, I 137 καί addenda 288, πρβλ. G. Daux, "Trois inscriptions de la Grèce du Nord", CRAI 1972 487-493 καί τοῦ ἴδιου, "Compléments et corrections aux Inscriptions Thessalonicae", BCH 97 [1973] 587 πρβλ. Bull. épigr. 1973 281).

32. Μ. Βασιλείου, Ὁμιλία εἰς Ψαλμὸν ΞΑ 4, (PG 29).

τῆς Βέροιας καί ἡ πάγια σύνδεση τῆς ἐπαρχιακῆς αὐτοκρατορικῆς λατρείας μέ τέτοιους ἀγῶνες³³ θά μπορούσε νά μᾶς ὀδηγήσει στό συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιά μία πρόσκληση πού ἀνήρτησε ὁ Μακεδονιάρχης τοῦ 245 μ.Χ. στήν ἔδρα τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων καί ὅτι ἀργότερα, ἄγνωστο γιά ποιούς λόγους, μεταφέρθηκε στή Θεσσαλονίκη³⁴. Δέν ἀποκλείεται, ὡστόσο, ἡ ἐξεταζόμενη ἐδῶ ἐπιγραφή νά ἀποτελεῖ ἀντίγραφο τῆς ἴδιας πρόσκλησης, τό ὅποιο ἀναρτήθηκε στή Θεσσαλονίκη, προκειμένου νά γνωστοποιηθοῦν οἱ ἀγῶνες στό κοινό τῆς πρωτεύουσας τῆς ἐπαρχίας³⁵. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ἐξαιρετικά ἀποσπασματική κατάσταση τῆς ἐπιγραφῆς καί ἡ διαπιστωμένη τέλεση μονομαχιῶν καί θηριομαχιῶν στή Θεσσαλονίκη ἀνεξάρτητα ἀπό τούς ἀγῶνες τοῦ μακεδονικοῦ κοινοῦ ἤδη στά μέσα τοῦ 2. αἰ. μ.Χ.³⁶, ἐπιβάλλουν νά ἀφήσουμε τά δύο παραπάνω ἐρωτήματα ἀναπάντητα. Γιά τούς παραπάνω λόγους εἶναι ἐπίσης προτιμότερο νά ἀποφύγουμε ὅποιαδήποτε προσπάθεια περαιτέρω συμπλήρωσης του κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς λόγῳ τῶν διαφοροποιήσεων πού παρουσιάζουν ὡς πρός τήν διατύπωσή τους τά κείμενα τῶν προσκλήσεων τῶν δύο αὐτῶν πόλεων τῆς Μακεδονίας.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Παντελής Μ. Νίγδελης

33. Βλ. L. Robert, *Les Gladiateurs dans l' Orient Grec*, Paris 1940 269 κέξ.

34. Ἐνδεχομένως ὡς οἰκοδομικό ὕλικό, ὅπως συμβαίνει πιθανότατα μέ τόν τιμητικό βωμό τοῦ ὑπατικοῦ Σιλβανοῦ Νικολάου πού βρέθηκε στό γαλεριανό ἀνάκτορο, βλ. *AD* 27 (1972) 502 (=K. Rhomiopoulou, "New inscriptions in the Archaeological Museum, Thessaloniki", *Ancient Macedonian Studies in honor of Charles F. Edson*, Thessaloniki 1981 302-3) πρβλ. F. Papazoglou, *ŽA* 32 (1982), 48-52 καί A. Tataki (σημ. 7) 274 ἀρ. 181 α.

35. Μέχρι πρότινος δέν γνωρίζαμε ποιά ἦταν ἡ διαδικασία γνωστοποίησης τῶν ἀγῶνων τοῦ μακεδονικοῦ κοινοῦ στίς πόλεις τῆς ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας ἐκτός τῆς Βέροιας. Ὡστόσο, χάρι σέ νέες προσκλήσεις (τοῦ 3. αἰ. μ.Χ.) πού βρέθηκαν στήν ἀγορά τῆς Θεσσαλονίκης καί ἀνακοινώθηκαν ἀπό τόν καθ. Γ. Βελένη στό 6. Συμπόσιο γιά τήν Ἀρχαία Μακεδονία (Ὀκτώβριος 1996) ἀποδεικνύεται τώρα ὅτι σέ μία τουλάχιστον περίπτωση ἀντίγραφο πρόσκλησης τῶν ἀγῶνων τοῦ κοινοῦ ἀναρτήθηκε καί στή Θεσσαλονίκη.

36. Βλ. λ.χ. τήν ἀναφερόμενη παραπάνω στή σημ. 31 invitatio. Γιά τίς ἄλλες (ἐπιγραφικές καί ἀρχαιολογικές) μαρτυρίες πού πιστοποιοῦν τήν τέλεση τέτοιων ἀγῶνων στήν πόλη βλ. L. Robert (σημ. 33) 78-81 καί τελευταία Γ. Βελένη καί Π. Ἀδάμ - Βελένη, "Ρωμαϊκό Θέατρο στή Θεσσαλονίκη", *ΑΕΜΘ* 3 (1989) 250- 252.

ZUSAMMENFASSUNG

INVITATIO AD MUNERA VENATIONUM ET GLADIATORUM? (BEMERKUNGEN ZU DER INSCRIFT SEG 39, 638 AUS THESSALONIKE).

Im vorliegenden Aufsatz wird die zweizeilige, in dem westlichen frühchristlichen Grabbezirk der Stadt gefundene Inschrift SEG 39, 638 aus Thessalonike untersucht. Sie war in einem Grab der frühbyzantinischen Zeit wiederverwendet und ist fragmentarisch erhalten: In der ersten Zeile wird der Name Maesius Titianus (im Dativ) erwähnt, in der zweiten ist nur der Vermerk “τοῦ καὶ βῆ” enthalten. Die Photographie des heute leider verlorengegangenen Steines zeigt, daß diese beide Zeilen auch die letzten der Inschrift waren. Die Inschrift wird vom Verfasser in das Jahr 245 n. Chr. datiert, weil die genannte Person mit C. Maesius Titianus, der zusammen mit dem Kaiser Philippus Arabs als consul ordinarius amtierte, identifiziert werden kann. Die Identifizierung beruht auf der Ergänzung der in der zweiten Zeile erwähnten Zahl βῆ in βῆ[τ]: sie ist das Jahr 392 der makedonischen Provinzialära, das dem Jahr 245 des Julianischen Kalenders entspricht. Bemerkenswerterweise wird die Inschrift auf doppelte Weise datiert, zuerst durch die Erwähnung des Konsulnamens (nach einem im Osten nicht seltenen Latinismus, im Dativ), dann durch die in Makedonien (neben der aktischen) übliche Provinzialära.

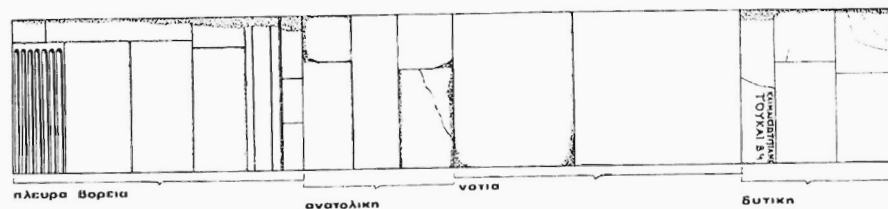
In der ersten Zeile schlägt der Verfasser die Ergänzung “ὑπάτοις ἔτους εὐς (σεβαστοῦ)” vor und meint, daß auch die zweite Zeile etwa die gleiche Länge gehabt haben dürfte wie die erste. Danach würde man erwarten, daß sie, ausser der Erwähnung der Jahres (245 n. Chr.) auch weitere Zeitangaben (Tag und Monat) enthielt, die offenbar vor den Namen der Konsuln - gemäß dem römischen - und nach der Provinzialära - gemäß dem makedonischen Brauch - gestanden hatten.

Ferner wird der Versuch gemacht, den Inhalt der Inschrift zu ermitteln. Es wird eine Zusammenstellung von griechischen Inschriften geboten, in denen eine ähnliche Doppeldatierung vorkommt. Unter ihnen sind zwei invitationes

ad munera aus Beroia besonders zu beachten, wonach die Makedoniarchen (Oberpriester des makedonischen Provinziallandtages) der Jahre 229 und 240 n. Chr. das Stadtpublikum zu Tierhetzen und Gladiatorenkämpfen einladen. Die Ähnlichkeit, die die Doppeldatierungen in diesen Invitationes und in der Inschrift aus Thessalonike aufweisen, sowie die in beiden zu beobachtende Verwendung von Buchstaben unterschiedlichen Formats-grösseren für die Zeitangaben, kleineren für den übrigen Text-lässt die Vermutung zu, daß es sich bei der Inschrift SEG 39, 638 auch um eine solche invitatio handeln kann.

Der Stein, auf dem sie eingemeisselt war, dürfte aufgrund äusserer Indizien das Format einer tabula gehabt haben. Das wird auch für manche aus Beroia, Odessos, Serdike und Nikopolis ad Istrum bekannte Invitationen angenommen, die als Parallelen angeführt werden; hinzu kommt das Zeugnis des hl. Vasilios (ὁμιλία εἰς Ψαλμὸν ξα'), der die Geldverschwendung für Tierhetzen bei einigen seiner Zeitgenossen kritisiert. Zum Schluss werden Fragen bezüglich des Ortes und des Inhaltes von Festen erörtert, mit denen die in der invitatio angekündigten Veranstaltungen in Verbindung gebracht werden können.

ταφος 12

Τάφος 12 (ΚΑΙΜΑΞ 1:20)

Π. Μ. Νίγδελης, Εἰκ. 1: *Invitatio ad munera venationum et gladiatorum?*